

Michał Ledwosiński <https://orcid.org/0009-0005-6187-2886>
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
e-mail: mledwosinski@ahe.lodz.pl

Nośniki kulturowe w przekładzie

Streszczenie

Artykuł analizuje rolę nośników kulturowych w procesie przekładu oraz wskazuje na konieczność wyposażenia tłumacza w kompetencje wykraczające poza znajomość języka. Nośniki kulturowe rozumiane są jako elementy zakorzenione w określonej tradycji i rzeczywistości społecznej, które wymagają szczególnej uwagi interpretacyjnej i świadomych decyzji translatorskich. Wskazano, że praca tłumacza obejmuje nie tylko transfer językowy, ale także kulturowy, co wiąże się z zachowaniem równowagi między udomowieniem tekstu a podkreślaniem jego obcości. Artykuł omawia zestaw kluczowych kompetencji niezbędnych w procesie tłumaczenia, takich jak zdolność rozpoznawania elementów kulturowych, przewidywania reakcji odbiorcy, podejmowania decyzji strategicznych, respektowania norm i etyki przekładu oraz stosowania praktycznych narzędzi warsztatowych. Podkreślono, że profesjonalny przekład wymaga integracji kompetencji językowych i kulturowych oraz umiejętności dostosowania tekstu do funkcji i oczekiwań odbiorcy. Wnioski akcentują rolę tłumacza jako mediatora międzykulturowego, który świadomie kształtuje przekład w sposób umożliwiający odbiorcy dostęp do wartości kulturowych obecnych w tekście oryginalnym.

Słowa kluczowe: nośniki kulturowe, kwalifikacje tłumacza, terminologia w tłumaczeniu, różnice kulturowe

Wstęp

W pracy tłumacza istotny jest nie tylko stopień opanowania słownictwa i rozumienie opracowanego tekstu, ale również to, by w procesie przekładu nie zatracić unikatowych elementów języka źródłowego. Kiedy mówię o unikatowych elementach w danym języku, mam na myśli jednostki językowe zwane nośnikami kulturowymi, które zawierają w sobie wiedzę społeczną i kulturową danego kraju. Nośnik kulturowy to fragment tekstu (słowo, nazwa, aluzja, gest, konwencja), który zakorzeniony jest w konkretnej kulturze. Jego zakres jest bardzo szeroki i obejmuje obszary, takie jak edukacja, prawo, popkultura, a w przypadku języka angielskiego, zarówno brytyjskiego, jak i w amerykańskiego,

jednostki miary. Samo zagadnienie nośników dotyka wielu dziedzin, a ich znaczenie może być również odmiennie interpretowane przez różne środowiska, dlatego w celu ujednolicenia definicji tego pojęcia w dalszej części tego artykułu za H. Burkhardt będę stosował dla omawianej grupy problemów zbiorczy termin *kulturomów*.

Wśród zadań osoby tłumaczącej znajduje się nie tylko przełożenie materiału na formę zrozumiałą dla odbiorcy, ale także przełożenie intencji autora oraz całego systemu nośników kulturowych (*kulturomów*), którego częścią jest dany tekst, a więc swoistego transferu kulturowego. Aby tłumacz był w stanie przekładać z języka źródłowego, jednocześnie dbając o *kulturomy* występujące w oryginale, potrzebuje zestawu kompetencji wykraczających poza biegłość językową. W tej części przedstawię 6 kompetencji, które moim zdaniem pomagają w zachowaniu nośników kulturowych tekstu oryginalnego w tłumaczeniu, pomagając odbiorcy w lepszym zrozumieniu tekstu.

Z perspektywy tłumacza, którego celem jest zachowanie w przełożonym tekście *kulturomów* oryginału, najbardziej istotna jest kompetencja kulturowa – zdolność rozpoznawania i interpretowania elementów osadzonych w realiach anglojęzycznych (realia, idiomy, aluzje, rejestr, etykieta) oraz dobierania ich polskich ekwiwalentów funkcjonalnych. Jak zauważa S. Bassnett: „Pierwszym krokiem w analizie procesów przekładu musi być przyjęcie, że choć tłumaczenie ma centralny rdzeń działalności językowej, to najwłaściwiej jest je umiejscowić w obrębie semiotyki” (Bassnett, 2002: 1–2). To pokazuje, że „zamiana słów” to dopiero punkt wyjścia – tłumaczenie jest przede wszystkim pracą z systemem znaków, praktykami i konwencjami kulturowymi.

Translator powinien również brać pod uwagę, jak przekład będzie percypowany przez odbiorcę docelowego – tutaj pomocna jest kompetencja pragmatyczna i odbiorcza: tłumacz powinien przewidywać reakcję polskiego czytelnika i świadomie dobierać strategię. E. Nida i Ch.R. Taber piszą: „Tłumaczenie polega na odtworzeniu w języku odbiorcy najbliższego naturalnego odpowiednika komunikatu w języku źródłowym” (Nida, Taber, 1969: 12) oraz „Ekwiwalencja dynamiczna jest zatem definiowana w kategoriach stopnia, w jakim odbiorcy komunikatu w języku docelowym reagują na niego w zasadniczo ten sam sposób, co odbiorcy w języku źródłowym” (tamże: 24). To oznacza, że tłumacz nie tylko przenosi sens, ale stara się zapewnić podobny efekt i odbiór – zachowując intencję, rejestr i rytm, a jednocześnie respektując obcość oryginalnego świata.

Następną kompetencją jest kompetencja strategiczna – umiejętność świadomego wyboru między udomowieniem a zachowaniem obcości. L. Venuti przestrzega przed „iluzją przezroczystości”, pisząc: „Iluzja przezroczystości jest efektem płynnego dyskursu” (Venuti, 2008: 13). Innymi słowy, nadmierna płynność tłumaczenia może ukrywać fakt, że mamy do czynienia z tekstem obcym. Kompetentny tłumacz wie, kiedy pozostać „przezroczystym”, a kiedy – np. przez przypis lub zachowanie elementów oryginalnych realiów – „zatrzymać szybę obcości”, dając czytelnikowi szansę dostrzec kulturę źródła.

Czwarta kompetencja jest istotna dla tłumacza na etapie planowania kierunku tłumaczenia. Tutaj określamy, jaką funkcję ma pełnić dany przekład. J. House rozróżnia przekład jawny (*overt*) i ukryty (*covert*), pisząc: „Przekład ukryty to taki, który cieszy się w kulturze docelowej statusem oryginalnego tekstu źródłowego.” (House, 2014: 66).

I dalej: „[...] dlatego zarówno możliwe, jak i pożądane jest zachowanie równoważnej funkcji tekstu źródłowego w tekście przekładu” (tamże: 76). Tłumacz powinien zdecydować, czy celem jest, by tłumaczenie funkcjonowało jak tekst oryginalny (np. instrukcja techniczna dla polskiego odbiorcy), czy też miało wyraźnie obcy charakter (np. powieść historyczna). Strategia ma być dopasowana do funkcji tekstu.

Kolejną kwestią związaną z tłumaczeniem jest etyka przekładu. Kompetencja etyczna i normatywna wiąże się z praktykami branżowymi i normami kultury docelowej. G. Toury pisze: „Tłumaczenie jest rodzajem działalności, która nieuchronnie obejmuje co najmniej dwa języki i dwie tradycje kulturowe... [i jest] działalnością podporządkowaną normom” (Toury, 1995: 4-6). Tłumacz działa w polu norm (wydawniczych, stylistycznych, gatunkowych), które wpływają na akceptowalność przekładu. Kompetentny tłumacz potrafi je rozpoznać, a gdy trzeba – negocjować, by zachować wartości kulturowe tekstu źródłowego.

Wreszcie, praktyczne kompetencje warsztatowe: rzetelne badanie źródeł (terminologia, realia), korzystanie z korpusów i tekstów równoległych, precyzyjna redakcja i autokorekta, a także skuteczna komunikacja z redakcją i wydawcą w sprawach strategii – np. czy dodać przypis kulturowy, jak tłumaczyć nazwy własne. Ochrona nośników kulturowych to wynik świadomych decyzji: selektywne tłumaczenie nazw (*Thanksgiving* – Święto Dziękczynienia z krótkim dopiskiem), zachowanie idiomów z objaśnieniem, drobne przesunięcia składniowe i interpunkcyjne w celu oddania tonu i atmosfery oryginału. W takim ujęciu tłumacz staje się mediatorem między kulturą anglojęzyczną a polskim odbiorcą – twórczym interpretatorem, który dba, by czytelnik zobaczył i poczuł to, co w tekście angielskim naprawdę niesie wartość kulturową.

W kontekście strategii przekładu – omawianej w dalszej części pracy – istotne wydaje się, aby tłumacz nie tylko gruntownie zapoznał się z tekstem źródłowym, ale także, w miarę możliwości, z całością dorobku danego autora. Wiedza na temat jego zainteresowań, światopoglądu oraz środowiska, w którym funkcjonuje pozwala na bardziej precyzyjne odtworzenie stylu oryginału w przekładzie.

Równie istotne jest pokazanie w indywidualnych przypadkach przekładu różnic kulturowych, występujących między danymi kulturami posługującymi się danymi językami (Dunin-Dudkowska, 2014: 375–376). Ten aspekt translatoryki, czyli podejmowanie pracy źródłowej, która może być niezrozumiała dla współczesnego odbiorcy z wielu powodów i przenoszenie jej na daną kulturę, z jakiej wywodzi się translator, jest w moim odczuciu niezwykle istotny. Aby przenieść kulturę danego kraju z tekstu oryginalnego na docelowy (w tym wypadku język polski), potrzebna jest dobra znajomość przede wszystkim kultury, z jakiej wywodzi się dana proza i jej autor, a także wyodrębnienie w sferze językowej, tak zwanych nośników kulturowych.

Pojęcie nośnika kulturowego może być definiowane na różne sposoby w zależności od przyjętej perspektywy teoretycznej. Jak zauważa J. Sypnicki (2000: 203), kulturę można przekazywać nie tylko za pomocą zasobów leksykalnych, ale również poprzez struktury morfologiczne i składniowe danego języka. T. Górski wskazuje natomiast, że nacechowanie kulturowe może dotyczyć poziomu fonetycznego, leksykalnego lub gramatycznego tekstu, a jego funkcją jest ukierunkowanie uwagi odbiorcy na konkretny

kontekst kulturowy. Równocześnie podkreśla on względną odbioru tych elementów – ich „obcość” zależy bowiem od kompetencji kulturowych i językowych czytelnika (Górski, 2018: 358).

Przykładem leksykalnego nośnika kulturowego w języku angielskim może być wyrażenie *Thanksgiving*, które odnosi się do konkretnego amerykańskiego święta, osadzonego w tradycji historycznej i społecznej Stanów Zjednoczonych. Jego znaczenie kulturowe nie ogranicza się jedynie do aktu dziękczynienia, ale obejmuje również praktyki takie jak rodzinne spotkania, charakterystyczne potrawy (np. pieczony indyk, *pumpkin pie*), a także aspekt konsumpcyjny związany z następującym po nim *Black Friday*. Przekład takiego terminu na język obcy wymaga od tłumacza decyzji: czy zastosować ekwiwalent funkcjonalny, przypis objaśniający, czy pozostawić oryginał z komentarzem kulturowym. Podobnie w języku japońskim funkcjonuje termin *omotenashi*, który opisuje rodzaj uprzejmej i nienarzucającej się gościnności – głęboko zakorzenionej w japońskiej etyce społecznej. Wymaga on od tłumacza szczególnej uważności, ponieważ próba jego uproszczenia jako „gościnność” może nie oddać jego kulturowego znaczenia.

Innym przykładem jest termin *pub crawl*, oznaczający imprezową formę przemieszczania się od jednego pubu do drugiego, popularną zwłaszcza w krajach anglosaskich. Wyrażenie to niesie za sobą konkretne skojarzenia z określonym stylem życia i sposobem spędzania wolnego czasu. Dosłowne przetłumaczenie tej frazy na inne języki może prowadzić do niezrozumienia, jeśli odbiorca nie zna tego zjawiska kulturowego. W takich przypadkach kluczowe staje się rozpoznanie kompetencji odbiorcy oraz celów komunikacyjnych tłumaczenia.

Proces przekładu, będący złożonym działaniem poznawczym i decyzyjnym, wymaga od tłumacza rozległych kompetencji. Można je pogrupować w trzy zasadnicze obszary: kompetencje językowe, ogólne oraz umiejętności uniwersalne. P. Fudała-Paszkowska (2021: 30–31) definiuje kompetencję językową jako wrodzoną znajomość języka ojczystego, która pozwala jednostce intuicyjnie i efektywnie posługiwać się systemem językowym zgodnie z jego normami.

Kompetencje ogólne mają kluczowe znaczenie, gdyż umożliwiają tłumaczowi adekwatną interpretację treści i dostosowanie przekładu do specyfiki sytuacyjnej. R. Lewicki podkreśla, że: „Indywidualna wiedza deklaratywna i procesowa wpływa znacząco na jakość tłumaczenia, ponieważ pomaga zwiększyć stopień świadomego sterowania procesami tłumaczeniowymi, a co za tym idzie wpływać na ostateczną jakość tworzonego tekstu” (Lewicki, 2017: 182).

Doskonałym przykładem zastosowania kompetencji ogólnych jest przekład tekstów z zakresu amerykańskiego systemu prawnego. Terminy takie jak *plea bargain* czy *Miranda rights* są głęboko zakorzenione w systemie prawnym USA i nie mają bezpośrednich odpowiedników w innych kulturach prawnych. Tłumacz musi tu nie tylko rozumieć znaczenie terminologiczne, ale również sposób funkcjonowania tych instytucji w praktyce – oraz dobrać strategię tłumaczeniową odpowiednią do potrzeb odbiorcy, np. prawnika, studenta czy szerokiego grona czytelników.

W ramach konkluzji należy przypomnieć, że tworzenie profesjonalnego przekładu nie opiera się jedynie na znajomości języka i gramatyki, bardzo istotne jest też to, aby

osoba tłumacząca posiadała też zaawansowane umiejętności interpretacyjne i kompetencje kulturowe, czyli zdolność rozumienia, jak zdania i wyrazy funkcjonują w języku angielskim. Są to umiejętności ważne przy prawidłowym tłumaczeniu sensu w przypadku bardziej złożonych elementów językowych, takich jak nazwy świąt, tutaj należy przypomnieć słowo *thanksgiving*, którego nie należy tłumaczyć dosłownie zgodnie z podstawami języka polskiego, czyli jako „dziękowanie”, ale w bardziej staropolskiej formie, czyli „święto dziękczynienia”, odpowiadające wielowiekowej tradycji związanej z tym wyrażeniem w amerykańskiej historii. Równie ważne jest, aby tłumacz potrafił dostosować przekład do potrzeb odbiorców w języku polskim, która forma tłumaczenia będzie dla nich najbardziej zrozumiała, a także jakiego rodzaju tekst jest tłumaczony. Translator powinien umieć zachować równowagę między dwoma strategiami tłumaczenia, pomiędzy dostosowaniem tłumaczenia do odbiorcy tekstu a zachowaniem oryginalnego brzmienia tekstu źródłowego. Można to inaczej nazwać wyborem między ekwiwalencją dynamiczną a formalną. Podstawy ekwiwalencji formalnej zostały opracowane przez E.A. Nida i Ch.R. Taber. Tłumacz stosujący ten model może zatem zastąpić idiomy ich naturalnymi polskimi odpowiednikami, uprościć składnię czy nawet zmodyfikować obrazowanie, aby tekst był zrozumiały i płynny w odbiorze. Odmienne podejście jest ekwiwalencja formalna. Współczesnymi przedstawicielami tego nurtu są m.in. Lawrence Venuti, postulujący tzw. udomowienie i uforeignizowanie przekładu, a także Antoine Berman, krytykujący nadmierne uproszczenia w imię przystępności (Venuti, 1995; Berman, 1985). Przykładem takiej strategii może być tłumaczenie idiomu *to carry coals to Newcastle* jako „wozić węgiel do Newcastle” zamiast „wozić drwa do lasu” – forma pozostaje wierna oryginałowi, ale dla polskiego odbiorcy może wymagać dodatkowego objaśnienia.

Bibliografia

- Bassnett S. (2002), *Translation Studies* (3rd ed.). London–New York.
- Berman A. (1985), *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*. Paris.
- Burkhardt H. (2008), *Kulturemy i ich miejsce w teorii przekładu* [w:] *Język a Kultura*, t. 20: *Tom jubileuszowy*, A. Dąbrowska, A. Nowakowska (red.), Wrocław, s. 197–209.
- Dunin-Dudkowska A. (2014), *Transfer kulturowy w nauczaniu przekładu a rola nauczyciela*, „Acta Universitatis Lodziensis: Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, nr 21, Łódź.
- Fudala-Paszkowska J. (2021), *Strategie translatorskie w tłumaczeniu związków wielowyrzowych polskich przekładach serbskiej, chorwackiej i bośniackiej prozy powstałej po 1991 roku: Ekwiwalencja tłumaczeniowa*, Wrocław–Siedlce.
- Górski T. (2018), „Konotacja obcości” w przekładzie, [w:] *Między tekstem a kulturą. Z zagadnień przekładoznawstwa*, A.R. Knapik, P.P. Chruszczewski (red.), Wrocław.
- House J. (2014), *Translation Quality Assessment: Past and Present*, London–New York.
- Lewicki R. (2017), *Definiowanie pojęcia kompetencja na potrzeby ustalania zakresów i kryteriów oceny efektów kształcenia tłumaczy*, [w:] *Kompetencje współczesnego tłumacza (2016–2017)*, B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), Konin.

Nida E.A., Taber C.R. (1969), *The Theory and Practice of Translation*. Leiden.

Sypnicki J. Szeplińska-Karkowska M. (2000), *Czynniki kulturowe amplifikacji tekstu w procesie tłumaczenia*, [w:] *Przekładając nieprzekładalne*, W. Kubiński, O. Kubińska, T.Z. Wolański (red.), Gdańsk.

Toury G. (1995), *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam–Philadelphia.

Venuti L. (2008), *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (2nd ed.), London–New York.

Abstract

Culture markers in translation

The article analyzes the role of cultural markers in the translation process and emphasizes the need for translators to develop competences that go beyond linguistic proficiency. Cultural markers are understood as elements rooted in specific traditions and social realities, requiring careful interpretation and deliberate translational choices. It is argued that translation involves not only linguistic transfer but also cultural mediation, which necessitates maintaining a balance between domestication and the preservation of foreignness. The article discusses a set of key competences essential for translation, including the ability to identify cultural elements, anticipate reader responses, make strategic decisions, adhere to professional norms and ethics, and apply practical tools of the craft. It is highlighted that professional translation requires the integration of linguistic and cultural competences as well as the capacity to adapt the text to its function and the expectations of the target audience. The conclusions stress the role of the translator as an intercultural mediator who consciously shapes the translation so as to provide access to the cultural values embedded in the source text.

Keywords: culture markers, qualifications of a translator, terminology in translation, cultural differences